

(Ne)dostopnost zdravstvenega zavarovanja in težave s prehajanjem meja v času pandemije covida-19

JASMINA KUDUZOVIĆ

UVOD

Vsaka večja kriza, naj bo ekonomska, politična ali zdravstvena, s seboj prinese spremembe, ki močno posežejo v družbeni red in avtonomijo delovanja vsakega posameznika. Ukrepi, ki jih odločevalci sprejmejo, da bi omejili vpliv takšnih kriz, praviloma dodatno prizadenejo najbolj ranljive dele prebivalstva. To se je potrdilo tudi med pandemijo covida-19, ko so se obstoječe neenakosti še bolj okrepile, kar je pokazala tudi terenska raziskava *Sonar-Global*, ki smo jo v Sloveniji izvedli v Ljubljani in Pomurju. Sama sem terensko delo opravljala v Ljubljani, kjer sem raziskovala predvsem posledice pandemije in z njo povezanih ukrepov predvsem pri priseljencih ter študentih s prostorov nekdanje Jugoslavije. Od 214 intervjujev smo jih 43 opravili s priseljenci iz različnih držav, ki živijo v Sloveniji v raznolikih pravnih statusih (osebe z začasnim ali stalnim bivališčem, prosilci za mednarodno zaščito

in nedokumentirani migranti). V tem poglavju se bom osredotočila predvsem na študente in študentke, ki so prišli iz Bosne in Hercegovine, Srbije, Črne gore ter Severne Makedonije in se v Sloveniji pogosto soočajo s problemom pridobitve zdravstvenega zavarovanja, čemur bom v besedilu namenila posebno pozornost.

Tuji študenti in študentke so državljani držav članic in nečlanic Evropske unije (EU), ki se v Republiki Sloveniji izobražujejo za krajši čas, v obliki študijskih izmenjav, ali pa za daljši čas, na rednem študiju na izbrani fakulteti. Nabor pravic, ki izhajajo iz zdravstvenega zavarovanja, je za te študente večinoma okrnjen, če ga primerjamo s študenti državljani Slovenije, ki imajo pravico do obveznega zdravstvenega zavarovanja in lahko po 26. letu starosti sklenejo tudi dopolnilno zdravstveno zavarovanje, kar pomeni, da imajo v primeru zdravstvene obravnave praviloma pokrite vse storitve.

Pandemija covid-19 in z njo povezani ukrepi so večini prebivalcev otežili dostop do zdravstvene oskrbe.¹ To še posebej velja za študente in študentke iz držav nečlanic Evropske unije, saj so se na eni strani dodatno okrepile že obstoječe ovire do zdravstvene oskrbe v Sloveniji, na drugi strani pa so vzniknile nove, ki so znatno otežile dostop do zdravstvenih storitev v njihovi matični državi. V poglavju bom podrobneje pokazala, kakšen vpliv sta imela pandemija in ukrep zapiranja državnih meja na dostopnost zdravstvenega zavarovanja oziroma zdravstvene oskrbe za študente in študentke s prostora nekdanje skupne države. Menim, da je ta skupina prebivalstva za razumevanje dostopnosti zdravstva še posebej zanimiva, saj se ji v preteklih raziskavah in v splošni javnosti ni namenilo dovolj pozornosti. Ob tem je pomembno poudariti, da skupina seveda ni homogena in statična, kot jo predstavljajo različni javni, medijski diskurzi.

Ob branju terenskega gradiva lahko hitro ugotovimo, da so ovire, s katerimi so se srečevali tuji študenti v času pandemije, do neke mere podobne tistim, s katerimi so se srečevali begunci iz Bosne in Hercegovine (BiH) ter izbrisani prebivalci Slovenije v devetdesetih letih prejšnjega stoletja (Dedić, Jalušič in Zorn 2003; Lipovec Čebren 2007). Gre za ovire, ki izhajajo iz dejstva, da je bilo obvezno zdravstveno zavarovanje v Sloveniji težko dostopno za vse omenjene skupine prebivalcev, čeprav v javnosti še vedno kroži predstava, da naj bi bilo to zavarovanje univerzalno za vse (Lipovec Čebren in Pistotnik 2015). Poleg tega se pri raziskovanju pogosto izkaže, da so pravice iz obveznega zdravstvenega zavarovanja za nekatere skupine prebivalstva omejene

1 Glej poglavje Sare Pistotnik v tej monografiji.

in ne pokrivajo vseh njihovih zdravstvenih potreb. Med ovire tako lahko prištejemo tudi visoka doplačila za določene zdravstvene storitve in zdravila ter vsesplošno pomanjkljivo informiranost o urejenosti zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji in o pravicah, ki iz zavarovanja izhajajo (Pistotnik 2019; Lipovec Čebren 2019). Glede na sorodnost omenjenih ovir bom v nadaljevanju mestoma vzporejala izkušnje tujih študentov in študentk med pandemijo s situacijami, ki so jih v Sloveniji doživljali begunci in izbrisani v devetdesetih letih prejšnjega stoletja.

Nekatere ovire tujih študentov s prostorov nekdanje Jugoslavije (z izjemo Hrvaške) bom predstavila skozi zgodbi dveh študentk, Hane in Tanje, ki sta se v času pandemije, vendar že tudi pred njo, srečevali z različnimi izzivi na področju zdravstvenega zavarovanja in zdravstvene oskrbe. Njuni zgodbi pričata o kontinuiteti sistemskih ovir, ki se v krizah, kot je bila pandemija covid-19, poglobijo ali celo spodbudijo nove, ki neredko vztrajajo tudi po uradnem zaključku teh kriz.

Čeprav so sogovorniki v terenski raziskavi *Sonar-Global* omenjali številne ovire, se bom v prispevku osredotočila le na tiste, ki izhajajo iz oteženega dostopa do zdravstvenega zavarovanja nasploh in iz neprehodnosti državnih meja, ki je bila specifična posledica ukrepov za zajezitev pandemije covid-19, saj so imele te največji vpliv na študente in študentke, ki prihajajo s prostorov nekdanje skupne države. V tem smislu bom ovire, s katerimi so se tuji študenti iz držav nečlanic EU srečevali v času raziskave, strnila v naslednje tri kategorije: obstoječe ovire oziroma ovire, s katerimi so se obravnavani tuji študenti srečevali že pred pandemijo; poglobljene stare ali novonastale ovire, s katerimi so se soočili med pandemijo; in ovire, ki vztrajajo tudi po pandemiji.

ZDRAVSTVENO ZAVAROVANJE ZA TUJE ŠTUDENTE

Dostop do zdravstvenega zavarovanja je ena izmed pravic, za katero se zdi, da se tujim študentom s prostora nekdanje Jugoslavije (z izjemo Hrvaške, ki je članica EU) izmika. V poglavju bom ugotavljala, do kakšnih pravic iz zdravstvenega zavarovanja so tuji študenti s tega prostora upravičeni in v kolikšni meri so lahko te pravice dejansko uveljavljali pred pandemijo covid-19, med njo in po njej. Glede na to, da so bili pri študentski populaciji v raziskavi med bolj zastopanimi tisti, ki prihajajo iz BiH in Srbije, bom v tem poglavju večinoma predstavljala njihove izkušnje.

Če pogledamo v preteklost, lahko ugotovimo, da je bil v času po osamosvojitvi Slovenije dostop do obveznega zdravstvenega zavarovanja omejen tudi za nekatere druge državljane BiH in Srbije. V

devetdesetih letih 20. stoletja je bil še posebej problematičen začasni status beguncev iz BiH, ki je bil dolgo časa pravno nedorečen in je zato osebam onemogočal urejanje različnih življenjskih zadev. Med njimi je bil tudi dostop do zdravstva, ki je bil zanje omejen zgolj na primere nujnih zdravstvenih stanj. Istočasno so se z oteženim dostopom do zdravstvenih storitev soočale tudi osebe, ki so bile izbrisane iz registra stalnega prebivalstva (Lipovec Čebren 2007, 2010), ko jim je, kot pravi Jelka Zorn, oblast najprej »odvzela pravno identiteto in jih na milost in nemilost izpostavila represivnim organom (preganjanju policije, deportacijam), različne javne institucije pa so s svojim etično slepim, administrativnim pristopom ta gola življenja ogrožale. Tako so zdravstvene in socialnovarstvene službe zgolj reproducirale odločitve represivnega dela oblasti« (Zorn 2010: 35). Te ovire so izhajale iz sprememb zakonodaje iz leta 1992, ko se je začel spreminjati model slovenskega zdravstvenega sistema, ki je tako za begunce iz BiH kot za izbrisane osebe ustvaril nove ovire na področju zdravstvene oskrbe.

Obstoječi sistem slovenskega zdravstva je bil namreč tedaj dokončno utemeljen kot različica Bismarckovega modela zdravstvenega varstva, vendar je ohranil mnoge prvine starejšega socialističnega modela, ki je deloval po načelih, kot so univerzalni dostop do zdravstva, organizacija zdravstvene infrastrukture na ravni lokalnih skupnosti, poudarek na preventivi in drugo. Pri snovanju posocialističnega sistema so se ta načela v veliki meri ohranila, vendar je hkrati postal prost dostop do zdravstva večinoma pogojen s prispevki za obvezno zdravstveno zavarovanje, ki odtlej predstavljajo največji delež financiranja zdravstvene blagajne (Pistotnik 2020: 72).

Dostop do zdravstva je za mnoge nedržavljanke zato še danes omejen, saj so njihove pravice do zdravstvenega zavarovanja odvisne od stalnega prebivališča in/ali zaposlitve, ki jim omogoča njihovo uveljavljanje. Od leta 1991 so se pravice do zdravstvenega zavarovanja spreminjale glede na državljanski status osebe; praviloma so se krčile, in ne širile, kot bi pričakovali glede na takratno bolj stabilno politično stanje Slovenije v primerjavi z drugimi državami v regiji. V zadnjih desetletjih so tako pravice do zdravstvenega zavarovanja in zdravstvenih storitev za nedržavljanke bolj omejene in izključujejo nekatere skupine, ki so sistemsko povsem prezrte. Eno izmed njih predstavljajo tuji študenti s prostorov nekdanje Jugoslavije (z izjemo Hrvaške), ki po podatkih statističnega urada v visokošolskem izobraževanju predstavljajo 60 % vseh tujih študentov (Statistični urad Republike Slovenije 2021).

Tuji študenti so v Sloveniji zdravstveno zavarovani s sporazumi o socialnem zavarovanju, ki so sklenjeni med matično državo študenta in Republiko Slovenijo. Sporazumi se med seboj razlikujejo glede na

to, ali je matična država članica Evropske unije (EU) oziroma Evropskega gospodarskega prostora (EGP) ali ne. Študentje iz prve skupine imajo več pravic iz zdravstvenega zavarovanja, medtem ko je druga skupina študentov, ki jo tvorijo državljani BiH, Črne gore, Severne Makedonije ter Srbije, pri uveljavljanju pravic, ki izhajajo iz zdravstvenega zavarovanja, veliko bolj omejena. Čeprav so bili meddržavni sporazumi o socialnem varstvu z državami nekdanje Jugoslavije sklenjeni v različnih časovnih obdobjih,² jim je skupna vsebina sporazuma, ki opredeljuje osnovne pravice do zdravstvenega zavarovanja za študente.

Obseg pravic in s tem dostop do storitev, ki jih pokriva zdravstveno zavarovanje, se tako med tujimi študenti in študentkami znatno razlikuje. Tisti, ki prihajajo iz držav članic EU, svoje storitve uveljavljajo z evropsko zdravstveno kartico (EUKZZ).³ To je kartica, s katero so državljani držav EU ali EGP med začasnim bivanjem v kateri koli od 27 držav članic EU (pa tudi na Islandiji, Norveškem, v Lihtenštajnu in Švici) upravičeni do nujne ali potrebne zdravniške pomoči v zdravstvenih ustanovah, ki so del javne zdravstvene mreže.⁴

Medtem pa imajo tuji študenti iz držav, s katerimi so sklenjeni bilateralni sporazumi o socialnem zavarovanju, zdravstveno zavarovanje urejeno s specifičnimi obrazci,⁵ ki jih izdajo pristojne institucije v njihovih državah in jih praviloma predložijo na eni izmed enot Zavoda za zdravstveno zavarovanje Slovenije (ZZZS). Pri tem ne gre zgolj za pravico do zdravstvenega zavarovanja. Urejeno zdravstveno zavarovanje je namreč pogoj za pridobitev dovoljenja za začasno prebivanje v Sloveniji. Če želi tuji študent tega pridobiti, mora namreč ob prošnji za dovoljenje za prebivanje priložiti dokazilo o zdravstvenem zavarovanju, ki je praviloma sklenjeno na podlagi omenjenih sporazumov o socialnem varstvu. Kot kaže citat sogovornice Tanje, pa eno izmed ovir pri dostopu do zdravstvenih storitev za tuje študente in študentke predstavlja neinformiranost o samem postopku uveljavljanja zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji:

Poznam vsaj tri študentke iz Srbije, ki mislijo, da sploh nimajo zavarovanja v Sloveniji, čeprav ta dokument [obrazec zdravstvenega zavarovanja SRB/SI 03] morajo obvezno oddati, da bi lahko podaljšale vizo. Študenti ne vedo, da ta dokument ni veljaven, dokler ni konvertiran v

-
- 2 Glej <https://zavarovanec.zzzs.si/wps/portal/portali/azos/zav_tujina/sporazumi>, 13. 3. 2023.
 - 3 Glej <<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=559&langId=sl>>, 13. 3. 2023.
 - 4 Glej <<https://www.gov.si/novice/2020-09-23-zdravstveno-zavarovanje-tujih-studentov/>>, 15. 3. 2023.
 - 5 Glej obrazce BIH/SI 3, MNE/SI 03, SRB/SI 03 in RM/SI 3.

slovensko različico na ZZZS-ju. Ker to ne pokriva Ministrstvo za zunanje zadeve, ki pač izdaja naše dovoljenje za prebivanje (ne vize) in ker to ne pokriva Ministrstvo za šolstvo, ampak Ministrstvo za zdravstvo, oni sploh ne vedo, da je dokument treba iti konvertirat na ZZZS, ki je v Ljubljani na Mali ulici. In posledično mislijo, da sploh nimajo zavarovanja. (LJ-NV-R38)

Tistim študentom in študentkam, ki za postopek vedo in ga pravilno izpeljejo, pa ZZZS izda listino za uveljavljanje nujnih zdravstvenih storitev v Sloveniji. Te storitve lahko, enako kot drugi tuji študenti, uveljavljajo le pri izvajalcih v javnem (in ne zasebnem) zdravstvenem sistemu. Nujna medicinska pomoč, splošni zdravniški pregledi, zdravila na recept in specialistične storitve so tako zanje brezplačne ali delno plačljive glede na vrsto zdravstvenega zavarovanja in nujnost obravnave. Predpogoj za pridobitev zdravstvenega zavarovanja v Sloveniji pa je vključenost študenta v zdravstveno zavarovanje v državi državljanstva, zato morajo študenti vsake tri mesece s potrdilom dokazovati na zavarovalnici v matični državi, da so vključeni v študijski proces na izbrani fakulteti in so uspešno zaključili letnik. Druga možnost dostopa do zdravstvene oskrbe je prostovoljna vključitev v obvezno zdravstveno zavarovanje. Vsi študenti, ki zaradi kakršnih koli razlogov nimajo urejenega pogodbenega zavarovanja z bilateralnim sporazumom med Slovenijo in eno izmed omenjenih držav nečlanic EU oziroma niso vključeni v zdravstveno zavarovanje v državi državljanstva, se lahko vključijo v obvezno zdravstveno zavarovanje prek ZZZS.

Vendar pa se za to možnost tuji študenti praviloma ne odločajo, saj so prispevki izjemno visoki. Mesečni prispevek za vključitev v obvezno zdravstveno zavarovanje za tujce, ki se izobražujejo ali izpopolnjujejo v Republiki Sloveniji, je namreč v času pisanja tega poglavja znašal 165,97 evra.⁶ V obvezno zdravstveno zavarovanje na tej podlagi se študenti praviloma vključijo le v primeru, ko ne pridobijo pravočasno dokazila o vpisu na izbrano fakulteto v Sloveniji, ki ga zahteva njihova matična država za izdajo listin, nujnih za ureditev zavarovanja v državi gostiteljici. Vključitev v takšno zavarovanje je zato običajno začasna rešitev.

Glede na to, da tuji študenti in študentke potrebujejo zavarovanje za pridobitev dovoljenja za prebivanje oziroma njegovo podaljšanje, bi lahko rekli, da so v določenih primerih prisiljeni v plačevanje prispevkov za obvezno zdravstveno zavarovanje, če želijo študirati v

6 Glej <https://www.fu.gov.si/fileadmin/Internet/Davki_in_druge_dajatve/Podrocja/Prispevki_za_socialno_varnost/Opis/Pavsalni_prispevki_2023.docx>, 10. 4. 2023.

Sloveniji.⁷ Poleg tega je iz opravljenih intervjujev jasno, da je urejanje zdravstvenega zavarovanja za tuje študente povezano z dolgotrajnimi in težko razumljivimi upravnimi postopki, zaradi česar lahko sklenemo, da eno izmed ovir v dostopu do zdravstvenega zavarovanja zanje predstavljajo dolgi administrativni postopki in pomanjkanje jasnih informacij o tem, na kakšen način uveljaviti zdravstveno zavarovanje, do katerega so upravičeni.

DRUGE OVIRE PRI ZDRAVSTVENEM ZAVAROVANJU ZA TUJE ŠTUDENTE

Ostale ovire, s katerimi se v slovenskem zdravstvenem sistemu srečujejo sogovorniki in sogovornice, študenti in študentke iz BiH in Srbije, bom v nadaljevanju predstavila skozi zgodbi študentk Hane in Tanje.

Z ovirami, ki jih bom v nadaljevanju predstavila, se ne soočajo nujno vsi tuji študenti in študentke, saj gre za raznoliko skupino posameznikov, vseeno pa so si moji sogovorniki in sogovornice delili nekatera skupna vprašanja: Kaj se zgodi, ko potrebujejo zdravstveno oskrbo, ki ni zajeta v zdravstveno zavarovanje na podlagi bilateralnega sporazuma?; S kakšnimi ovirami se srečujejo pri iskanju te oskrbe?; in Kakšna je njihova informiranost o pravicah, ki jim pripadajo? Kot bo jasno iz nadaljevanja, bodo ta vprašanja prišla do izraza v zgodbah obeh sogovornic.

Hana⁸ prihaja iz BiH ter je študentka drugega letnika dodiplomskega študija na eni od fakultet Univerze v Ljubljani. V intervjuju je izpostavila problematiko zdravstvenega zavarovanja in ovir, s katerimi se srečuje v zdravstvenem in izobraževalnem sistemu. Tanja je študentka magistrskega študija na eni od članic Univerze v Ljubljani. Iz Srbije v Slovenijo se je preselila že v najstniških letih, ko se je začela izobraževati na eni izmed srednjih šol v Mariboru. Travmatični dogodek, ki ga je doživela pri sedemnajstih letih, je vodil v resnejšo obliko depresije, pozneje pa je dobila še težjo psihiatrično diagnozo, zaradi katere danes jemlje zdravila, do katerih v Sloveniji s težavo dostopa:

7 Glej <https://www.uni-lj.si/mma/zdravstvenozavarovanje_tujih_studentov_0809/2013062610563068/?m=1372236991>, 16. 4. 2023.

8 Vsa osebna imena so v besedilu psevdonimi, za zaščito identitete sogovornic.

Čeprav edina pomoč, ki jo zares uporabljam, je ta, da grem v Pro Bono ambulanto,⁹ ki jo sofinancirata MOL in Slovenska filantropija, kjer dobivam svoja redna zdravila, ker so sicer zelo draga. Kot ndržavljanica in študentka imam v Sloveniji samo nujno zdravstveno zavarovanje in to zavarovanje mi včasih pokrije vsa zdravila, ampak trenutno ta, ki jih zdaj jemljem, jih pokriva s takšnim doplačilom, ki si ga enostavno ne morem privoščiti. Cena zdravil, ki jih trenutno jemljem, bi bila okrog 150 evrov na mesec. In Pro Bono ambulanta mi res pomaga, to mi rešuje življenje. (LJ-NV-R38)

Ovira, ki jo je izpostavila, izvira iz obsega pravic, ki jih omogoča zdravstveno zavarovanje, urejeno z že omenjenimi bilateralnimi sporazumi. Ti sporazumi omogočajo zdravstveno zavarovanje za tuje študente iz držav nečlanic EU, vendar predvidevajo določene izjeme, za katere ne krijejo stroškov zdravstvenih storitev. Ena izmed takšnih izjem je zdravljenje kroničnih bolezni, saj morajo zavarovanci v primeru, ko gre za stanja, ki niso življenjsko ogrožajoča, doplačevati različne zneske, pri čemer niso upravičeni do povračila stroškov.¹⁰

Ista sogovornica je tudi opisala, na kakšen način pristojne ustanove za zdravstveno zavarovanje v Srbiji preverjajo upravičenost do kritja stroškov za različne zdravstvene storitve in kje se pojavi težava v primeru kroničnih bolezni:

A problem je, da če si ti kronični bolnik, ki, se pravi, redno jemlje zdravila. Če redno jemlješ zdravila iz lekarn, in če redno prihajajo računi iz Slovenije v Srbijo, te zavarovalnica lahko pokliče na komisijo, da si kronični bolnik, ki tega ni priznal in zdravnik, ki je potem napisal, da ti nisi kronični bolnik, ker rabiš eno tako potrdilo, da bi sploh dobil zdravstveno zavarovanje, bi potem izgubil svoj status. (LJ-NV-R38)

Ovire, ki izvirajo iz zdravstvenega zavarovanja, urejenega na podlagi bilateralnega sporazuma s Srbijo, tako niso omejene le na Slovenijo. Zavarovalnice v matični državi izvajajo nadzor nad zavarovanci, predvsem nad tistimi, katerih mesečna doplačila zdravil presežejo predvideni znesek, določen s pogodbo o zdravstvenem zavarovanju in lahko po besedah sogovornice potencialno sankcionirajo tako študenta kot zdravnika, ki mu je izdal potrdilo, da nima kroničnih bolezni.

Takšna ureditev zdravstvenega zavarovanja uteleša koncept *notranjih mej* (Balibar 2004), ki skozi različne družbene podsisteme

9 Ambulanta s posvetovalnico za osebe brez zdravstvenega zavarovanja, Pro Bono. Gre za brezplačno ambulanto in posvetovalnico, ki je namenjena vsem občanom Mestne občine Ljubljana brez urejenega zdravstvenega zavarovanja. Med njimi prevladujejo brezdomne osebe in tujci brez urejenega pravnega statusa. Za več glej: <<https://www.filantropija.org/pro-bono-ambulanta/>>.

10 Glej <<https://www.zzousk.ba/zdravstvena-zastita-ino-osiguranika/>>, 13. 3. 2023.

delujejo izključujoče, kar se kaže v skopem naboru zdravstvenih pravic, ki pripadajo tujim študentom in študentkam. Ovire, s katerimi se srečujejo v slovenskem zdravstvenem sistemu, so del kontinuiranega procesa, ki spreminja delovanje sodobnih socialnih držav. Ta sledi politiki nadzora in represije, s katerimi smo se v preteklosti praviloma srečevali na zunanjih ali državnih mejah. Danes pa se z omejitvami, ki utrjujejo njihov neenaki položaj v družbi, tuji študenti srečujejo tudi znotraj države, na različnih institucijah, na primer na upravnih enotah, kjer so postopki za pridobivanje dovoljenja za začasno prebivanje dolgotrajni in negotovi, sogovornice pa opozarjajo tudi na neustrezno komuniciranje s študenti in študentkami ter neodzivnost zaposlenih. Svoje izkušnje mi je zaupala tudi Ema, Hanina prijateljica:

Najhuje od vsega je bilo čakanje, neodzivnost in pomanjkanje informacij. Ko sem vložila za vizo, sem dobila enega referenta [vsak, ki preda vlogo za dovoljenje za bivanje, ima dodeljenega referenta, ki vodi postopek], ampak jaz sploh nisem vedela, kdo je moj referent, potem sem končno izvedela, in ko sem želela preveriti na upravni enoti, kaj se dogaja z vizo, so mi rekli, da ta oseba tam ne dela, da je ne poznajo. In sem jim rekla, kako je ne poznate, če ste mi vi posredovali njeno ime in priimek. To je bila prva stvar, potem pa vsakič, ko sem jih poklicala, nikoli nisem dobila tistih informacij, ki sem jih potrebovala, zmeraj je bilo isto; v tem smislu, da dobivajo preveč naših klicev [klicev študentov, ki čakajo dovoljenje za bivanje], da oni ne poznajo vseh odgovornih in da imajo ogromno dela. Jaz sem svojo vizo dobila šele po treh mesecih, medtem ko jo je moja prijateljica dobila v roku dveh tednov. Sem šla osebno do enote preveriti, zakaj je še nisem dobila, tam pa me je uslužbenka poskušala z zelo nesramnim tonom prepričati, da sploh nimam termina in da se izmišljujem, in potem, ko sem ji pokazala mail, ki so mi ga poslali, je samo utihnila, ni se niti opravičila. (LJ-JK-R12)

Podobno velja tudi za pravico do zdravstvene obravnave, saj iz zapisanega izhaja, da imajo tuji študenti in študentke iz obravnavanih držav do nje bistveno bolj omejen dostop od njihovih kolegov in kolegic s slovenskim državljanstvom. Hana je svoj položaj v zdravstvenem sistemu opisala takole:

Imamo težave, vsi tuji državljani na splošno, če nimamo tu družine ali eventualno zraven študija še kakšno stalno zaposlitev, ki bi nam zagotavljala zdravstveno zavarovanje, ki se plačuje na letnem nivoju. Takrat bi imeli pravice za zdravstvene usluge, tako pa ne. Me [s prijateljicami, ki študirajo v Ljubljani] smo na primer urejale svoje zdravstveno zavarovanje, ker imamo pogodbe s Slovenijo, se lahko brezplačno izobražujemo, ta nam nudi tudi zdravstveno oskrbo, vendar le v primeru nujne pomoči; se pravi v primeru, ko je vprašanje življenja in smrti. Do vseh ostalih storitev, ne glede na to, kako strahovito se to sliši, nimamo pravice, zato nas pošiljajo nazaj v Bosno. (LJ-JK-R06)

Sogovornice se znotraj zdravstvenega sistema velikokrat počutijo prepuščene samim sebi, še posebej takrat, ko se soočajo z resnimi odločitvami glede lastnega zdravja, ki imajo lahko dolgoročne posledice. Kot je povedala Hana, naj bi za vsa zdravstvena stanja, ki niso življenjsko nevarna, študenti in študentke morali poiskati zdravstveno oskrbo v matični državi. Vendar pa sogovornice izpostavljajo, da bi taka odločitev lahko ogrozila študijske obveznosti ali pa zaposlitev, ki številnim tujim študentom omogoča študij v Sloveniji. V zadnjih desetletjih lahko opazujemo, kako se v neoliberalnem reorganiziranju družbenega življenja odgovornost za zdravje vse bolj premešča z države na mnogotere akterje: posameznike, izobraževalne in zdravstvene ustanove, lokalne skupnosti in podobno (Lipovec Čebren in Pistotnik 2015). Premeščanje odgovornosti na posameznike je očitno tudi v primeru tujih študentov in študentk iz BiH in Srbije, ki so znotraj obstoječega sistema prepuščene predvsem samim sebi in lastni iznajdljivosti.

POLOŽAJ ŠTUDENTOV IZ BIH IN SRBIJE V ČASU PANDEMIJE COVIDA-19

Za tuje študente in študentke iz BiH ter Srbije, kot sta Tanja in Hana, so imeli ukrepi za obvladovanje bolezni covid-19, kompleksne razsežnosti, saj so ustvarjali nove ranljivosti, hkrati pa poglobljali že obstoječe. Po eni strani se obseg pravic iz zdravstvenega zavarovanja zanje v času pandemije ni bistveno spremenil. Še več, študenti nečlanic EU z listino zdravstvenega zavarovanja, ki jo na podlagi bilateralnega sporazuma izda območna enota ZZZS (enako kot tuji študenti iz držav članic EU) so se v času pandemije lahko brezplačno testirali s HAG testi, cepili proti covidu-19 ter dostopali do nujne medicinske oskrbe v primeru resnejših zapletov, ki bi lahko ogrožali njihovo življenje. Po drugi strani pa bi tisti, ki niso imeli resnejših zapletov po okužbi s SARS-CoV-2, vendar so vseeno imeli določene posledice te bolezni, morali zdravniško pomoč poiskati v matični državi, kar pa je bilo v času ukrepov skorajda nemogoče. Državne meje so namreč 30. 3. 2020 z *Odlokom vlade o začasni splošni prepovedi gibanja in zbiranja ljudi na javnih mestih in površinah v Republiki Sloveniji ter prepovedi gibanja zunaj občin* (Uradni list RS, št. 38/20) postale veliko manj prehodne.

Ovire, ki sta jih izpostavili sogovornici, so tako izhajale predvsem iz ukrepa zapiranja državnih meja (prav tam), ki je v času zaprtja države onemogočal njihova potovanja med Slovenijo in BiH oziroma Srbijo. Odločitev o zapiranju meddržavnih meja je v tem primeru

pokazala na zgodovinski in institucionalni pomen izključevanja in razvrščanja ljudi, ki te meje prestopajo (Pajnik 2019). Tanjina izkušnja z zaprtjem državne meje se je pokazala pri poskusu vrnitve v Slovenijo zaradi študijskih obveznosti:

Prva stvar, ki se je zgodila, je ta, da so zaprli meje in nisem mogla iti nazaj. [...] Profesorica je v mailu napisala samo, ne [da ustnega dela ne more izvesti »na spletu«], kar pridite v kabinet, se vidiva na izpitu. Jaz sem bila v Srbiji in to je bilo nemogoče. (LJ-NV-R38)

Ukrep pa je omogočal tudi izjeme, ki so dovoljevale prehod meja z izjavo, v kateri je oseba morala navesti utemeljene razloge za takšno odločitev. Ob tem so sogovorniki ubirali različne strategije za premoščanje te ovire. Tudi sogovornica Hana in njene prijateljice so se poskusile po svoje znajti pri prehajanju državnih meja: »*Morale smo najti ustrezno dokumentacijo, jo sneti z interneta in si izmišljovati razloge, da nas spustijo čez mejo*« (LJ-JK-R06).

Dodatne težave so povzročali predpisi, ki so določali kraj nastanitve za obdobje karantene. Sogovornica Tanja je določeno obdobje, ko so veljali ukrepi poostrelega nadzora na državnih mejah, preživela v rojstnem kraju v Srbiji, saj so študijske obveznosti takrat potekale na daljavo. Ko pa se je želela vrniti v Slovenijo, jo je lastnik stanovanja, v katerem je živela kot najemnica, obvestil, da je namestitev izgubila:

...planirala sem, da grem nazaj [v Slovenijo], zmenila sem se z lastnikom [podnajemniškega stanovanja] in kupila sem karto. [...] Potem me je lastnik poklical preko Viberja in rekel: »Jaz sem se pogovoril z drugimi v hiši in so rekli tisti naciji, da nočejo [da bi se vrnila nazaj]. Meni je res žal, ampak saj veš, kako je, ne morem ravno provocirat take skupine.« (LJ-NV-R38)

V nadaljevanju pogovora je Tanja pojasnila, da ji je lastnik stanovanja sicer želel pomagati in jo začasno nastaniti pri prijatelju v Celju, vendar zaradi zakonsko odrejenega obdobja karantene/izolacije na naslovu, kjer je bila oseba s tujim državljanstvom začasno prijavljena, to ni bilo izvedljivo.¹¹ Če bi se Tanja in druge osebe v podobni situaciji odločile karanteno preživeti na naslovu, ki se razlikuje od naslova njihovega začasnega prebivališča, bi se srečale z ovirami že na slovenski državni meji. Obmejni policisti so namreč morali od potnikov

11 Odllok o spremembah in dopolnitvah Odlloka o odrejanju in izvajanju ukrepov, povezanih s preprečevanjem širjenja COVID-19, na mejnih prehodih na zunanji meji in na kontrolnih točkah na notranjih mejah Republike Slovenije, Uradni list RS, št 71/20.

pridobiti osebne podatke za izdajo odločbe in jih posredovati predstavniku Ministrstva za zdravje. Slednji je izdal odločbo in jo vrnil policistu na mejnem prehodu, ki jo je nato vročil potniku in mu na ta način dovolil vstop v državo.¹² V notranjosti države se je nadzor nadaljeval s preverjanjem prisotnosti osebe na domu (v primeru tujcev na prijavljenem začasnem naslovu) s strani zdravstvenega inšpektorata in klicnega centra Nacionalnega inštituta za javno zdravje.

Spornost takšnega nadzora tiči v tako imenovanih *elektronskih mejah* ali, kot jih imenujeta Cukut Krilić in Zavratnik (2016), *e-mejah*, kjer nadzor ni prepuščen zgolj pooblaščenim osebam, temveč tehnologiji, kameram, biometriji in bazam podatkov. Pri tem ni zanemarljivo dejstvo, da postajajo administrativna in politična prizadevanja sočasno čedalje bolj medsebojno usklajena, posamezne baze in informacijski sistemi pa vse bolj povezani (Cukut Krilić in Zavratnik 2016: 248; primerjaj Broeders 2007). Za tuje študente in študentke iz BiH in Srbije je ta preplet in soodvisnost sistemov zdravstvenega zavarovanja in dovoljenja za prebivanje predstavljal znatno oviro pri pridobivanju in ohranjanju pravice do prebivanja in izobraževanja v Sloveniji.

Različni družbeni procesi so v zadnjih 30 letih tudi v Sloveniji omogočili premestitev koncepta meje na notranje javne in zasebne podsisteme (zdravstvo, centri za socialno delo, upravne enote in tako naprej), katerih naloga je med drugim prizadevanje za socialno varnost vseh prebivalcev. Ta je udejanjana s pozicije moči. Moč državnih aparatov Foucault imenuje *biomoč*, to je moč izvajanja nadzora nad telesi in populacijo s pomočjo različnih institucij in metod, od izobraževanja do načrtovanja družinske celice (Foucault 2008; primerjaj Fassin 2021: 162-163). Takšna oblika moči je v času pandemije covida-19 izoblikovala povsem novo obliko ovir, med katerimi so bile tudi ovire v izobraževalnem sistemu. Ta je bil v času pandemije znatno podvržen ključnim spremembam, tujim študentom in študentkam iz držav nečlanic EU pa so te pogosto onemogočale vpis ali nadaljevanje študija v Sloveniji.

Pri tem velja dodati, da nove ovire kažejo na kontinuiteto z odločitvami vlade Republike Slovenije, ki so v preteklih letih vse bolj omejevale pravice tujih študentov in študentk v Sloveniji – toda ne vseh tujih študentov; predvsem tistih, ki ne prihajajo s področja EU. Že leta 2012 so tedanje oblasti ukinile štipendije za te študente (Zajc 2012),¹³ nato so marca 2021 spremenile *Zakon o tujcih*, ki

12 Odlok o odrejanju in izvajanju ukrepov za preprečitev širjenja nalezljive bolezni COVID-19 na mejnih prehodih na zunanji meji, na kontrolnih točkah na notranjih mejah in v notranjosti Republike Slovenije, Uradni list RS, št. 76/20.

13 Glej tudi: <<https://www.dnevnik.si/1042502749>>, 13. 3. 2023.

tujim študentom nalaga dokazovanje zadostnih sredstev za preživetje v času bivanja v Sloveniji (Brezar in Radilović 2022; Poljak Istenič 2021; Smrekar 2022).¹⁴ Z novim zakonom je vlada tuje študente torej finančno močno obremenila, saj je to pomenilo, da morajo imeti že ob vložitvi prošnje za dovoljenje za začasno prebivanje na osebnem računu znesek v višini 5.000 € - znatna obremenitev za družine študentov, ki prihajajo iz držav z nižjim povprečnim mesečnim dohodkom v primerjavi s Slovenijo.¹⁵ Novi zakon se je bistveno razlikoval prejšnjega, po katerem je za pridobitev dovoljenja za začasno prebivanje zadostovalo pisno zagotovilo staršev oziroma skrbnikov, da bodo svojega otroka vzdrževali v času bivanja v Sloveniji. Nastale ovire na področju izobraževanja so se v nadaljnjih mesecih poglobile. Poveden primer za to je dogodek, ko so tuje študente oziroma kandidate za vpis brez slovenskega državljanstva in statusa Slovenca (glej ZORSSZNM 2006),¹⁶ ki so se želeli vpisati na medicinsko fakulteto, sprva zavrnila na Univerzi v Ljubljani in nato še na Univerzi v Mariboru. Ljubljanska Medicinska fakulteta je svojo odločitev argumentirala z razlago, da so prosta mesta zasedli kandidati s »statusom Slovenca«, ki naj bi imeli zaradi svojega statusa prednost pred tujci iz držav zunaj EU. Mariborska Medicinska fakulteta je svojo odločitev argumentirala enako in pri tem dodala, da če bi se odločili za razpis vpisnih mest za tujce, bi se vsi, ki bi si želeli študirati medicino v Sloveniji, uvrstili na mariborsko fakulteto. Kljub odličnemu uspehu študentov in zadostnemu številu točk za vpis na zeleno fakulteto ter predhodni potrditvi prostih vpisnih mest so bile njihove prijavnice zavrnjene. Eden izmed študentov je svoje ogorčenje tako izrazil:

Februarja so potrdili vso dokumentacijo in zagotavljali, da bomo sprejeti, potem pa so nam septembra sporočili, da bo v Ljubljani sprejet samo en tuj študent, v Mariboru pa štirje – vsi Slovenci brez državljanstva. Menim, da gre za diskriminacijo in za kršenje Evropske

-
- 14** V obdobju od februarja 2020 do aprila 2022 so potekali protesti, med drugimi tudi protesti samoniklih študentskih iniciativ (Študentska fronta, Inicijativa za tuje študente idr.), predavateljev in drugih zaposlenih v šolstvu, kjer so med drugim opozarjali tudi na škodljivost zakona o tujcih, ki je zaostрил pogoje za tuje študente, ki želijo študirati v Sloveniji, ter vse intenzivnejšo diskriminacijo in nestrpnost takratne vladajoče koalicije.
- 15** Povprečni mesečni dohodek v Črni gori znaša 793,00 € (<<https://www.monstat.org/cg/novosti.php?id=4026>>, 12. 3. 2023), v Srbiji 715,36 € (<<https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/trziste-rada/zarade>>, 12. 3. 2023), v Bosni in Hercegovini 634,51 € (<<https://bhas.gov.ba/Calendar/Category/13>>, 12. 3. 2023) in v Severni Makedoniji 589,39 € (<<https://www.stat.gov.mk/KlucniIndikatorI.aspx>>, 12. 3. 2023).
- 16** Gre za posameznike, ki so slovenskega rodu oziroma porekla in ki so aktivni v organizacijah Slovencev zunaj Slovenije ali so aktivno povezani s Slovenijo. Slovensko poreklo dokazujejo z izpiski iz rojstne matične knjige in drugimi ustreznimi dokazili.

konvencije o človekovih pravicah. Sprašujem se, ali so bili Slovenci brez državljanstva tudi boljši po znanju ali samo bolj ustrezni po krvi. (Smajila 2021)¹⁷

Razlogi za tedanjo odločitev univerz niso povsem jasni, saj so v preteklih letih na razpisih namenili več deset vpisnih mest tako za tuje študente in študentke kot za študente s statusom Slovenca. Nestrinjanje z novim zakonom, ki je predvideval preverjanje zadostnih finančnih sredstev za bivanje tujih študentov in študentk, je v odprtem pismu, naslovljenem na ministrico za izobraževanje, znanost in šport, izrazil tudi tedanji dekan Filozofske fakultete UL:

Dejstvo je, da tudi večina domačih študentov na začetku študijskega leta na računu nima 5000 evrov, s katerimi bi dokazovali sredstva za preživljanje, pač pa se – tako kot tudi študentke in študenti iz tujine – preživljajo iz meseca v mesec s pomočjo študentskega dela in s pomočjo njihovih staršev oziroma skrbnikov. Ker z dosedanjo uredbo glede začasnega bivanja tujih študentk in študentov v Sloveniji ni bilo nobenih težav, ni jasno, zakaj je bila ta sprememba uvedena na hitro, brez prave javne razprave in brez jasnega stališča MIZŠ, kaj to pomeni za proces internacionalizacije visokega šolstva v Sloveniji. Ta je namreč eden od strateških ciljev Univerze v Ljubljani. Pojasnitev MNZ, da je bila sprememba vpeljana zaradi evropske direktive, preprosto ne drži, saj evropska direktiva, ki je bila z novelo *Zakona o tujcih* vnesena v slovenski pravni red, nikjer ne zahteva tovrstnega preverjanja razpoložljivih finančnih sredstev. (Kuhar 2021)

Odločitev o takšni spremembi zakona kaže na določene težnje takratne vlade, ki svoje odločitve pravzaprav nikoli ni povsem pojasnila. Argumenti za sprejetje novih predpisov ravno v času pandemije covid-19, spominjajo na retoriko represivnih državnih aparatov, ki so v devetdesetih letih prejšnjega stoletja izbrisali več tisoč prebivalcev iz registra stalnih prebivalcev Republike Slovenije, pri tem pa sledili načelu delitve na Naše in Tuje.

Iz zapisanega izhaja, da se že več kot deset let v Sloveniji postopoma krčijo pravice tujih študentk in študentov, zaradi česar se vse manj oseb z območja nekdanje Jugoslavije odloča za študij v Sloveniji.¹⁸ Poleg že obstoječih birokratskih ovir se je vlada ravno v letu, ko je

17 Glej tudi: <<https://www.sta.si/2941499/mariborska-medicinska-fakulteta-tujih-studentov-nismo-vpisali-zaradi-prostorskih-in-kadrovskih-omejitev>>; <<https://www.delo.si/novice/slovenija/ljubljanska-univerza-si-je-glede-vpisa-tujih-studentov-premislila/>>, 10. 4. 2023.

18 Glej <<https://ba.boell.org/sites/default/files/studija-masovni-odlazak-mladih-iz-bih.pdf>>, 17.10. 2023.

bila razglašena pandemija, odločila za dodatno zaostrovanje pogojev za tuje študente, zaradi česar so bili med njimi tudi taki, ki študija niso mogli nadaljevati in so se bili prisiljeni vrniti domov (Kuhar 2021). Kot je bilo prikazano na primeru obeh sogovornic, pa so dodatno otežili njihovo bivanje in izobraževanje še drugi vladni ukrepi za omejevanje širjenja bolezni covid-19.

ZAKLJUČEK

Ne glede na to, od kod prihajamo ali v katero starostno obdobje vstopamo, je zdravje tista vrednota, ki jo večina ljudi doživlja kot krovno. Čeprav zdravje zaseda visoko mesto med našimi prioriteta, pa pri skrbi za lastno zdravje nimamo enakih možnosti. Kako uspešno premagujemo ovire na področju zdravja in dostopa do zdravstvene oskrbe, je v Sloveniji odvisno predvsem od zdravstvenega zavarovanja in pravic, ki se razlikujejo glede na pravni status prebivalca oziroma uporabnika.

V besedilu sem poskušala predstaviti položaj študentov in študentk iz BiH in Srbije v slovenskem zdravstvenem sistemu ter se dotakniti nekaterih ovir, ki jih določa zdravstveno zavarovanje na podlagi bilateralnih sporazumov med Slovenijo in državami nečlanicami EU. Obravnavane ovire, s katerimi se danes srečujejo tuji študenti iz BiH in Srbije, imajo nekatere podobnosti z ovirami v zdravstvu, s katerimi so se soočali begunci v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja in izbrisani prebivalci Slovenije. V času pandemije covida-19 pa smo lahko opazovali, kako se že obstoječe ovire poglobljajo in ustvarjajo nove, kot so omejen dostop do zdravstvene oskrbe, ki se je dodatno zmanjševal s prepovedjo gibanja zunaj občinskih in državnih meja, ter vse večje omejitve v izobraževalnem sistemu in z njimi povezane finančne obremenitve. Novonastale ovire so preplavile mnogotere vidike življenj sogovornic in sogovornikov, nekatere pa so celo sprožile retravmatizacijo na podlagi preteklih dogodkov, predvsem pri sogovornikih, ki so prišli v Slovenijo kot begunci v začetku devetdesetih let. Kot je povedal Josip:

Ja, dejansko ta negotovost, najprej kot begunec, ko si prišel, nisi imel kje prespat, niti ta osnovna sredstva za preživetje, socialna mreža je nula, nobenega ne poznaš, čist si bačen [vržen] nekam. Potem traja toliko časa, da to zgradiš in začutiš malo te neke varnosti in potem v trenutku skontaš [dojameš], da se to lahko vse dejansko poruši. O vsemu smo sanjali, o nekib ekonomskih, podnebnih krizah, onemu, tretjemu, potem pa se je zgodilo nekaj, kar si niti v sanjah ne moreš predstavljati. (LJ-JK-R10)

Negotovost in pomanjkanje občutka varnosti, ki ju opisuje sogovornik, se krepi z zavračanjem in nesprejemanjem, ki so ju odsevali vladni ukrepi za obvladovanje pandemije, s tem pa so le potencirali pogosto izkušnjo življenja v slovenski družbi, ki priseljence še zmeraj pogosto vidi kot Druge, kot nezaželene. Ravno zato se praviloma združujejo v skupnosti, ki jih tvorijo sorojaki ali ljudje z istega kulturnega prostora, kjer prihaja do izmenjave informacij, dobrin, pomoči, obenem pa tudi do vse večje izoliranosti od večinskega prebivalstva.

Podobne izkušnje imajo tudi sogovornice, ki zavračanje večinskega prebivalstva doživljajo predvsem v študijskem procesu. Vsaka od njih je od določenih profesorov in profesorjev ali kolegic in kolegov doživela negativne odzive, ki so se lahko kazali kot izrazita brezbržnost in izogibanje, pa tudi kot odkrito diskriminatoren odnos zaradi njihove etnične pripadnosti ali slabšega znanja slovenskega jezika, o čemer je spregovorila Hana:

Na primer, v ponedeljek sem imela vaje šest ur, brez odmorov in zgodilo se je, da sem bila v tisti skupini, kar se že dolgo ni zgodilo, da ni bilo niti enega Bosanca, Srba ali Hrvata, s katerim bi se lahko pogovarjala. Sedela sem tisti dan kot kaznjenev v zadnji klopi sama. Na vso moč se nas izogibajo, ne vem iz katerega razloga, še vedno nismo ugotovili, zakaj; to mislim na Slovence. Mi smo za njih čefurji in tako je ostalo od prvega dne, ko smo prišli sem in tako je od zmeraj. Ko se razdelijo v skupine, ko se nekaj dogovarjajo, nikjer se ne upoštevajo naša mnenja. Na primer, tudi profesorji, vsa čast izjemam, če znaš bolje od Slovence, ne boš nagrajen, ampak celo zatiran, ne glede na to, da veš odgovor in da si bil prvi, ki je dvignil roko, bo profesor z bonus točkami nagradil njega, nas pa bo ignoriral, kot da se ni nič zgodilo. (LJ-JK-R06)

REFERENCE

- Balibar, Étienne 2004 *We, the People of Europe: Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton: Princeton University Press.
- Brezar, Borut in Hana Radilović 2022 'Čigavi študenti smo, če ne vaši: Sodobni boj za pravice »tujih« študentov v Sloveniji.' *Androgoška spoznanja* (28)2: 65–85.
- Broeders, Dennis 2007 'The New Digital Borders of Europe: EU Databases and the Surveillance of Irregular Migrants.' *International Sociology* 22(1): 71–92.
- Cukut Krilić, Sanja in Simona Zavratnik 2016 'Destinacija: Evropa. Pot: od schengenske »e-meje« do rezalnih žic.' *Časopis za kritiko znanosti* 44(264): 247–260.
- Dedić, Jasminka, Vlasta Jalušič in Jelka Zorn 2003 *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

- Fassin, Didier 2021 'The Moral Economy of Life in the Pandemic.' V: *Pandemic Exposures: Economy and Society in the Time of Coronavirus*. Didier Fassin in Marion Fourcade, ur. Chicago: HAU books. Str. 155–175.
- Foucault, Michel 2008 *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*. New York: Springer.
- Kuhar, Roman 2021 'Odprto pismo ministrici za izobraževanje, znanost in šport.' Spletni vir: <<https://www.ff.uni-lj.si/novice/odprto-pismo-ministrici-za-izobrazevanje-znanost-sport>>, 15. 3. 2023.
- Lipovec Čebtron, Uršula 2007 'Metastaze izbrisa.' *Časopis za kritiko znanosti* 35(228): 59–75.
- Lipovec Čebtron, Uršula 2010 'Izbrisane pravice – nevidne bolezni: Analiza zdravstvenih posledic izbrisa.' V: *Brazgotine izbrisa. Kogovšek, Neža in Brankica Petkovič, ur. Ljubljana: Mirovni inštitut*. Str. 149–188.
- Lipovec Čebtron, Uršula 2019 'Medkulturni (in drugi) nesporazumi v zdravstvu.' V: *Večjezično zdravlje: Komunikacijske strategije in večkulturni stiki s tujejezičnimi bolniki v slovenskem zdravstvenem sistemu*. Pokorn Kocijančič, Nike in Uršula Lipovec Čebtron, ur. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Str. 78–93.
- Lipovec Čebtron, Uršula in Sara Pistotnik 2015 'Iluzija o univerzalnem dostopu do zdravstvenega zavarovanja: Nedržavljeni, prekarni, revni kot zdravstveno nezavarovani prebivalci.' *Etnolog* 25(1): 89–111.
- Odlok o odrejanju in izvajanju ukrepov za preprečitev širjenja nalezljive bolezni COVID-19 na mejnih prehodih na zunanji meji, na kontrolnih točkah na notranjih mejah in v notranjosti Republike Slovenije, *Uradni list RS*, št. 76/20, 25. 5. 2020.
- Odlok o spremembah in dopolnitvah Odloka o odrejanju in izvajanju ukrepov, povezanih s preprečevanjem širjenja COVID-19, na mejnih prehodih na zunanji meji in na kontrolnih točkah na notranjih mejah Republike Slovenije, *Uradni list RS*, št 71/20, 17. 5. 2020.
- Pajnik, Mojca 2019 'Autonomy of migration and the governmentality of plastic borders.' *Dve domovini* 49: 125–141.
- Pistotnik, Sara 2019 'Pravni statusi nedržavljanov in z njimi povezane ovire pri dostopu do zdravstvene obravnave.' V: *Večjezično zdravlje: Komunikacijske strategije in večkulturni stiki s tujejezičnimi bolniki v slovenskem zdravstvenem sistemu*. Pokorn Kocijančič, Nike in Uršula Lipovec Čebtron, ur. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Str. 66–77.
- Pistotnik, Sara 2020 'Izključujoča univerzalnost: nezavarovani v slovenskem zdravstvenem sistemu in vpliv ekonomske krize na zdravstveno zavarovanje.' V: *Neenakosti in ranljivosti v zdravju v Sloveniji: Kvalitativna raziskava v 25 okoljih*. Ivanka Huber, Uršula Lipovec Čebtron in Sara Pistotnik, ur. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje. Str. 71–99.
- Poljak Istenič, Saša 2021 'Dom ali represija?' Spletni vir: <<https://vsakdanjik.zrc-sazu.si/dom-ali-represija/>>, 17. 6. 2023.
- Smajila, Barbara M. 2021 'Tuji študenti: fakulteti vpisali le Slovence brez državljanstva, druge zavrnili?' Spletni vir: <<https://n1info.si/novice/slovenija/tuji-studenti-fakulteti-vpisali-le-slovence-brez-drzavljanstva-druge-zavrnili/>>, 7. 9. 2021.

- Smrekar, Amadeja 2021 'Malodušje in nemoč.' Spletni vir: <<https://radiostudent.si/univerza/pod-katedrom/malodusje-in-nemoc>>, 17. 6. 2023.
- Statistični urad Republike Slovenije 2021 'Vpis študentov v višješolsko in visokošolsko izobraževanje, Slovenija, študijsko leto 2020/2021.' Spletni vir: <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/9537>>, 10. 8. 2023.
- Zajc, Tjaša 2012 'Varčevalni ukrep ali izgon tujih študentov?' Spletni vir: <<https://www.mladina.si/108432/ukinitev-stipendij-za-tuje-studente/>>, 13. 3. 2023.
- Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (ZORSSZNM), *Uradni list RS*, št. 43/06, 76/10 in 206/21, 21. 4. 2006.
- Zorn, Jelka 2010 'Vpisani kot delavci, izbrisani kot Neslovinci: Pogled izbrisanih na obdobje tranzicije.' V: *Brazgotine izbrisa: Prispevek h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva Republike Slovenije*. Kogovšek, Neža in Brankica Petković, ur. Ljubljana: Mirovni inštitut. Str. 19–45.